

**ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БІОГРАФІЯ ВІКТОРА ПЕТРОВА:
ОСЯГНЕННЯ Т. ШЕВЧЕНКА**

Віктор Платонович Петров (псевдоніми – В. Бер, Борис Веріго, В. Домонтович, В. Плят та ін.; 1894–1969) був одним із найяскравіших українських інтелектуалів свого часу – визначний учений енциклопедичної ерудиції (історик, етнограф, археолог, літературознавець, філолог, фольклорист, філософ), організатор науки, громадський діяч та письменник із кола неокласиків, а також агент радянської розвідки.

В українських літературних та наукових колах «золотого віку» української гуманітаристики 1920-х і «емігрантського ренесансу» другої половини 1940-х рр. В. Петрова вважали визначним, самобутнім та, навіть, геніальним мислителем і науковцем. В останні ж роки життя він обіймав скромну посаду наукового співробітника Інституту археології АН УРСР, а його багатогранний науковий доробок було надовго «вилучено» з інтелектуального простору СРСР й української діаспори, недооцінено та забуто.

Зокрема малодослідженим залишається й доробок В. Петрова в галузі шевченкознавства. Життя та творчість Т. Шевченка майже ніколи не опинялися в центрі його дослідницької уваги. Втім, учений так чи інакше звертався до постаті поета протягом своєї інтелектуальної біографії (тричі): 1) у 1920-ті, працюючи над докторською дисертацією про П. Куліша; 2) перша половина 1930-их, коли мусив виправдовуватися перед радянською владою за допущені «перекручення» в оцінці П. Куліша та Т. Шевченка; 3) друга половина 1940-х, під час перебування в середовищі української еміграції у Німеччині.

У 1920-ті В. Петров, вивчаючи біографію, літературну та наукову спадщину П. Куліша, звертався й до теми стосунків П. Куліш–Т. Шевченко. Так, вперше це сталося в 1925 р. на сторінках «Збірника історико-філологічного відділу УАН» у статті «Т. Шевченко та П. Куліш. До історії їх взаємовідносин в 1843-1844 рр.» [1]. Згодом він написав ще кілька статей [2-4]. Також окремий розділ (VIII) своєї монографії «Пантелимон Куліш у п'ятдесяті роки» (К., 1929) В. Петров присвятив стосункам двох видатних діячів – «Куліш і Шевченко р. 1856-1857-го» [5].

Тема Куліш–Шевченко опинилася в рамках дослідницького поля В. Петрова не лише через непересічну особистість П. Куліша як лідера українського громадського руху XIX ст. та «широкий розмах його творчих досягнень», що надавало чималі можливості «плідно розгорнути свій науковий дослід». Значну роль у зверненні В. Петрова до постаті П. Куліша відіграла й так звана літературна дискусія 1920-х рр., яка являла собою сконцентроване вираження пошуків проекту українського майбутнього. За формулювання плану нової України, що з початку 1920-х рр. визрівав у площині трансформації наукових та художніх текстів, у 1925–1928 рр. узялася чимала кількість українських інтелектуалів. У цьому дискурсі їх особливу увагу привертала постаті Т. Шевченка та П. Куліша, які уособлювали собою два шляхи розвитку української літератури. Перший – народницький, традиційний, провінційний, а другий – європейський. Специфікою шевченківського дискурсу в 1920-х рр. був його двосторонній перманентний зв'язок із дискурсом кулішівським. Своєрідне знецінювання культурної теми «Т. Шевченко» супроводжувалося передовсім акцентуванням на проблемі «П. Куліш». Отже, В. Петров, один із провідних тогочасних науковців, письменник, що був близьким до неокласиків звернувся до цієї теми [6, с. 55–56].

В. Петров висвітлив «нерівні стосунки» двох визначних українців, що було зумовлено їх різною вдачею. При всій широті, їх взаємовідносини ніколи не були лагідними й спокійними, адже вони були не лише людьми різного виховання, а й представниками різних соціальних груп. Т. Шевченкові не подобався аристократизм та «панськість» П. Куліша, а П. Кулішеві розхристаність, цинізм, «недоброчинність» Т. Шевченка, який уособлював собою образ козака-січовика та гайдамаки.

Щодо творчості Т. Шевченка то П. Куліш, на думку В. Петрова, оцінюючи поезію Т. Шевченка, акцентував на трьох моментах: по-перше, талант Т. Шевченка чисто природний, «позакультурний» наївний, що творить «як співає птиця» (В. Петров джерело цієї тези П. Куліша знаходить у Шиллера – протиставлення наївного та сентиментального мистецтва); по-друге, Т. Шевченко – пророк; по-третє, Т. Шевченко – поет народу, представник і виразник мас.

Отже, перший момент – свої думки П. Куліш розвивав користуючись антитезою «Шевченко-Пушкін» («мужича» та «панська» дитина). Але, вважаючи Т. Шевченка талановитішим за О. Пушкіна, П. Куліш певний, що останній завдяки своїй освіченості зміг більше розвинути свій природний дар й «прозирнув глибше в історичну правду» [5, с. 257].

Другий – П. Куліш, відштовхуючись від думки, що Т. Шевченко творить природно (наївно), переходив до погляду на Т. Шевченка як пророка, він казав про «високу природу поета», вищу од природи звичайної людини. «Прикладаючи до Шевченка відомий вірш Пушкіна про «Пророка», Куліш каже: «Се вже був не кобзар, а національний пророк», – наголошував В. Петров [5, с. 257-258].

Третій – погляд на Т. Шевченка як на виразника дум та інтересів народу. На думку В. Петрова, романтична «теорія поета», яку розвивав П. Куліш, висуває принцип «надлюдськості» й «надприродності». Це індивідуалістична доктрина, але логічний розвиток цієї теорії призводить її до заперечення індивідуалізму й робить її доктриною колективістичною. Так, зауважує В. Петров, П. Куліш називав шевченкову «музу розпущеною», що сам поет «слишком полагался на врожденные силы и мало старался согласить их с искусством». На думку П. Куліша, підкреслював дослідник, «геній тим вище, що краще й точніше відбиває він народ і його творчість, то першоцінність має не поет, а народ», «поет не творити повинен, а записувати», «сам Шевченко поти йшов угору, поки його не одірвано від етнографічного джерела... ..наш Гомер не Шевченко, а народ». П. Куліш, вважає В. Петров, доходив до «повної негативізації значення особи поета» [5, с. 267].

Також, П. Куліш у своїх оцінках Т. Шевченка дотримувався точки зору, що поет «буває гідний свого значення доти, доки він висловлює думки народу». Т. Шевченко ж, за П. Кулішем, особливо у своїх історичних поглядах, зокрема – оцінки подій XVIII ст., ставлення до Петра I та Катерини II, розійшовся з народом, а тому й загубив значення народного поета.

Характерною рисою робіт В. Петрова про П. Куліша є доволі об'єктивне ставлення до свого героя. Він не ідеалізує його, як це часто роблять біографи, що ототожнюють із собою предмет свого дослідження й представляють читачеві зразковий образ героя. Натомість В. Петров висвітлює неприємну зарозумілість П. Куліша [5, с. 236–238], його «афектацію» [5, с. 167], паразитизм щодо Т. Шевченка [5, с. 256–257], езуїтство [5, с. 17], безмежний егоїзм, розповідає, як він б'є кріпаків на хуторі [5, с. 63], наводить вбивчу характеристику його, як людини, з листа його дружини [5, с. 351] тощо.

У 1930-ті рр. В. Петров зазнав цькування за праці про П. Куліша, за його визначення П. Куліша як романтика, а не дрібнобуржуазного поміщика, як цього вимагав класовий підхід. Коли він вже став працювати в галузі археології, враховуючи зауваження своїх критиків, В. Петров намагався реабілітуватися й звернувся до особи Т. Шевченка, а саме його діяльності в царині археології (неопублікована праця «Шевченко та археологія») [7]. Виходячи з загальної тези про те, що археологія, етнографія та фольклористика 1830–1850-их рр. були складовою буржуазної ідеології, дослідник визначає погляди Т. Шевченка на археологію та його практичну діяльність на посаді «малювача-археолога» в складі Археологічної комісії, як буржуазно-демократичні. Хоча «поміщицько-дворянський уряд використовував поета, визначав річище для його діяльності, вводив в бажану колію, уварівське гасло «офіційної народності» знаходило для поета-революціонера роботу: малювати монастирі та церкви, збирати грамоти, описувати феодальні палаци й фортеці» [7, арк. 32]. На основі аналізу поетичних творів та щоденників

поета В. Петров доводить, що в «...своїй археологічно-етнографічній роботі Шевченко завжди відрізняв те, чим він міг прислужитися трудящим і те, що в'язало його з феодальною, поміщицько-дворянською археологією та етнографією». Сутність роботи Т. Шевченка як археолога В. Петров визначає як «антипоміщицьку та антипопівську» [7, арк. 92].

Тепер Т. Шевченка як революціонера-демократа було протиставлено П. Кулішеві. Як у літературній, так і в археологічній діяльності Т. Шевченко ідеалізував козацько-старшинський лад, однак, минуле для нього – це, перш за все, доба селянських революцій. В. Петров спирається на ленінську тезу про селянський рух як демократичний, але й підкреслює «обмеженість поглядів поета, як і селянського класу, рупором якого він був» [7, арк. 25–31, 45]. Таким чином, справжнім революціонером-демократом, представником раннього революційного народництва у викладі дослідника постає саме Т. Шевченко.

У 1940-і рр. (період ді-пі), під час роботи у новоствореній Українській вільній академії наук (УВАН), В. Петров знов звернувся до постаті Т. Шевченка. Так, 24–25 квітня 1946 р. відбулася I Шевченківська конференція. Тоді В. Петров виступив із дискусійною доповіддю про стан та розвиток сучасного шевченкознавства. Учений запропонував розмежувати «традиційний культовий» та «науковий» напрями. Він вважав, що назрів розрив із «епігонсько-народницькою псевдо-ортодоксією» й на разі стоїть завдання видання багатотомної наукової біографії великого поета, художника, дослідника. Серед іншого, В. Петров пристав до точки зору П. Зайцева та М. Шагінян, що заслання й участь в науковій Аральській експедиції в 1850-ті рр. стали для Т. Шевченка не лише тяжким випробуванням солдатчиною, а й можливістю опанувати нові ділянки (як в 1840-і рр. він опановував археологію та етнографію) [8].

На це відомий український вчений Д. Чижевський однак зауважив, що найцінніше в новому шевченкознавстві – не оптимістичне освітлення заслання та інших сторінок трагічної біографії Т. Шевченка, а підкреслення поетичної досконалості його творів, його культурного рівня й взагалі освіти, його зв'язків із світовою духовною історією [9, с. 11].

Своєрідною відповіддю Д. Чижевському стала стаття В. Петрова «Естетична доктрина Шевченка (до постановлення проблеми)» (1948) [10]. В цій невеличкій за обсягом але глибокій за змістом роботі автор намагався подолати крайнощі українського літературознавства 1920-х рр., в якому склалися два напрями в оцінці поезії Т. Шевченка – народницький та антинародницький. Вони однаково вважали її недосконалою («доморобною» та «непричесаною»), однак перші вважали Т. Шевченка геніальним «доморобом», а другі (перш за все неокласики) просто виключали його з канону української літератури. В. Петров відкидав подібні позиції як пережитки минулого й називав поезію Т. Шевченка революційною та геніальною, тобто такою, що їй притаманна окрім стихійного таланту власна «теорія, розрахунок, концепція, конструкція, розум». Геніальність її полягає в тому, що доктрина «твориться з переборення всіх доктрин», догма, що «народжується супроти всіх інших догм». Для В. Петрова Т. Шевченко – це поет і мислитель рівня Гете, у своїй геніальності поет близький до художнього генія Гойї (революціонера в живописі), а в літературних позиціях до своїх видатних сучасників Е. Т.-А. Гофмана та Е.-А. По [10].

Пожвавлення наукових дискусій у середовищі української діаспори другої половини 1940-х навколо особи та творчості Т. Шевченка стимулювалося європейськими викликами, новими завданнями, що постали перед тогочасною українською культурою на еміграції. Внесок В. Петрова в шевченкознавство полягає у відмові від історіографічних традицій та штампів, у піднесенні поетичної творчості Т. Шевченка на рівень визначних європейських митців та мислителів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Петров В. Т. Шевченко та П. Куліш. До історії їх взаємовідносин в 1843-1844 рр. / В. Петров // Т. Шевченко та його доба : зб. історико-філологічного відділу УАН. – К., 1925. – № 28, зб. 1. – С. 57–79.

2. Петров В. Т. Шевченко, П. Куліш, В. Білозерський – їх перші стрічі / В. Петров // Україна. – 1925. – Кн. 1/2. – С. 42–50.
3. Петров В. Матеріали до історії приятелювання Куліша і Шевченка рр. 1856–1857 / В. Петров // Т. Шевченко та його доба. – К., 1926. – Зб. 2. – С. 83–100.
4. Петров В. Різдво р. 1846. До історії Кирило-Мефодіївського товариства / В. Петров // Шевченківський збірник. – Х. : Наук.-дослід. інст. Т. Шевченка, 1928. – С. 34–65.
5. Петров В. Пантелимон Куліш у п'ядесяти роки: Життя. Ідеологія. Творчість / В. Петров. – К., 1929. – VI, 572 с. – (Збірник Історично-філологічного відділу ВУАН ; № 88).
6. Зубань В. І. «Аліна і Костомаров» та «Романи Куліша» В. Петрова в контексті українського культурного життя 20-х років ХХ століття : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / В. І. Зубань. – Х. : Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2003. – 208 с.
7. Петров В. Т.Г. Шевченко та археологія, б/д. Чернетка, автограф // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України (м. Київ). – Ф. 243. Петров Віктор Платонович (1894-1969 рр.). – Оп. 1. – Спр. 82. – 123 арк.
8. Петров В. Провідні етапи розвитку сучасного шевченкознавства (З приводу книги П. Зайцева «Життя Тараса Шевченка», Львів, 1939) / В. Петров // Шевченко та його доба. – Зб. 1 : Праці Шевченківської конференції 1946 року. – Авгсбург : УВАН, 1947. – Ч. 1. – С. 1–37.
9. Чижевський Д. Деякі проблеми дослідження формального боку поезії Шевченка / Д. Чижевський // Шевченко та його доба. – Зб. 1 : Праці Шевченківської конференції 1946 року. – Авгсбург : УВАН, 1947. – Ч. 2. – С. 1–17.
10. Петров В. Естетична доктрина Шевченка: до постановлення проблеми / В. Петров // Арка. – Мюнхен, 1948. – Чис. 3/4 (9/10). – С. 38–40.

SUMMARY

This article studies a part of literary heritage of outstanding Ukrainian scientist V. Petrov. Nowadays Petrov's heritage in Shevchenko study field is still unexplored. The life and work of Shevchenko hardly ever found itself in the center of his research attention. However, the scientist turned to the figure of the poet for his intellectual biography (three times): 1) In 1920, while he was writing his doctoral dissertation 2) The first half of the 1930s, when Petrov had to make excuses for the Soviet authorities allowed "distortion" in the evaluation of P. Kulish and Shevchenko; 3) The second half of the 1940s, when he was among the Ukrainian emigration in Germany.

In the 1920's Kulish-Shevchenko topic, was under the Petrov's research not only through extraordinary personality of Kulish. Significant role in addressing to figure of Kulish played and the so-called literary debate of 1920s. At that time attention was attracted by the figure of Ukrainian intellectuals Shevchenko and Kulish, who symbolized the two ways of Ukrainian literature. The first – folk, traditional, provincial, and the second – European. Thus, V. Petrov, one of the leading contemporary scholars, writer, who was close to the neoclassicals, addressed this topic.

In the 1930s, Petrov suffered repressions because of his works about Kulish for identifying it as a romantic rather than landowner, as the class approach required. When he has started working in the field of archeology, considering remarks of his critics, V. Petrov tried to rehabilitate himself and turned to Shevchenko topic, in particular his activities in the field of archeology (unpublished work "Shevchenko and Archeology"). The essence of the work of Shevchenko as an archaeologist V. Petrov defined as counter-landowner and counter-pope.

In the 1940's, while he was working at the Ukrainian Academy of Sciences, V. Petrov turned to the figure of Shevchenko again. Petrov proposed to differentiate "traditional iconic" and "scientific" study of trends in Shevchenko.

He believed that the break ripe with "epigenous pseudo-populist tradition" and the task is publishing of scholarly biography of the great poet, artist, researcher.

Among other things, he was at the point of P. Zaitsev and M. Shaginyan that deportation and participation in scientific Aral expedition in 1850-ies became for Shevchenko not only difficult soldiering test, but also the opportunity to learn new areas (as in 1840's he played archeology and ethnography).

Petrov tried to overcome the extremes of Ukrainian literary criticism of the 1920s, where there were two areas in the evaluation of Shevchenko's poetry – populist and counterpopulist. He considered it flawed ("homespun" and "neprychesanoyu"). The first thought Shevchenko was brilliant self-taught and the second (especially neo-classical) simply excluded it from the canon of Ukrainian Literature. Petrov denied such position as the vestiges of the past and called the poetry of Taras Shevchenko revolutionary genius, such that includes spontaneous talent and own "theory, computation, concept, design, mind". The genius the doctrine is "going with overcoming all the doctrines", dogma "born against all other dogmas". For V. Petrov, Shevchenko is a poet and philosopher of Goethe's level, in his genius poet is close to the art genius of Goya (revolutionary in painting), and literary positions to their prominent contemporaries E. T.-A. Hoffman and E.-A. Poe.

Ю. В. КАПАРУЛІН

ПУБЛІЦИСТИЧНІ ТВОРИ О. РЯБІНІНА-СКЛЯРЕВСЬКОГО НА ШПАЛЬТАХ ОДЕСЬКОЇ ПРЕСИ

Олександр Олександрович Рябінін-Скляревський (1878-1942) – російський військовий, учасник Російсько-японської 1904-1905 рр. та Першої світової війн, полковник царської армії, генерал армії Української Народної Республіки, журналіст, викладач, історик та архівіст. У 1921 р., по закінченні військової служби, О. Рябінін-Скляревський оселився з родиною в Одесі. Тут у 1921-1937 рр. він працював на посаді помічника завідувача Одеського обласного відділення Єдиного державного архівного фонду України, науковим працівником Одеського губернського архіву, Одеського крайового і обласного історичних архівів, викладачем Одеського Інституту Народної Освіти. У 1937 р. був репресований [1, с. 221-222]. Помер 10 березня 1942 р. у Північно-Уральському виправному трудовому таборі у Свердловській області [2].

Під час одеського періоду свого життя О. Рябінін-Скляревський професійно займався архівною роботою. Саме тоді у повній мірі розкрився його дослідницький талант ученого-історика. Тематика його тогочасних наукових студій доволі різноманітна – літературознавство, історія революційних та соціально-політичних рухів, війн та запорозького козацтва [4, с. 67-72]. Науковий доробок О. Рябініна-Скляревського нараховує більше ста праць і багато з них й досі не втратили своєї актуальності та наукового значення і заслуговують на вивчення та перевидання.

На жаль в сучасній історіографії життя та творча спадщина ученого досліджені не достатньо. Отже, на сьогодні не маємо ані повної біографії, ані повної бібліографії його праць. Утім, до робіт ученого все частіше звертаються сучасні історики, а його постать чимдалі більше привертає увагу українських дослідників. Так, вивченню життя та творчості О. Рябініна-Скляревського присвятили свої публікації В. Андреев, С. Батуріна, В. Бузейчук, Л. Гісцова, О. Козирев, Г. Малинова, І. Сапожников, Я. Тинченко та ін. [3] У більшості з них зустрічаємо лише висвітлення окремих питань наукової діяльності історика, а також загальні відомості про його життя та творчість. Як виключення можна назвати лише монографію Г. Малинової та І. Сапожникова, яка певною мірою заповнює деякі «білі плями» у біографії О. Рябініна-Скляревського та висвітлює його доробок у галузі історії запорозького козацтва. Проте, інші сфери творчої активності інтелектуала залишаються за межами дослідницької уваги сучасних істориків. Таким чином, життя та діяльність історика потребують подальшого комплексного дослідження.